

MUSIQA PSIXOLOGIYASI TARIXIGA BIR NAZAR

Xoshimova Dilrabo Ibrohim qizi, 1-kurs talabasi
Omonov Xasan Sulaymonovich, dotsent
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy psixologiyaga nisbatan ko'p uchrovchi tushunchalar; faoliyat, bilish jarayonlari, hissiy-irodaviy muhit, shaxsiyatdagi individual xususiyatlar hamda psixologik ta'lim bo'lajak mutaxassisga musiqa psixologiyasining nozik jihatlari dolzarbligi to'g'risida mazkur maqolada fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: psixologiya, muhit, shaxs, musiqachi, idrok, konsert, iroda, xotira, bastakor, qobiliyat, mo'jiza, iste'dod, tadqiqot, muallif, o'rta asr.

Abstract: This article covers common concepts in general psychology; activity, cognitive processes, emotional-volitional environment, individual characteristics of personality and psychological education, this article discusses the relevance of subtle aspects of music psychology to the future specialist.

Key words: psychology, environment, person, musician, perception, concert, will, memory, composer, ability, miracle, talent, research, author, middle age.

Аннотация: В этой статье рассматриваются общие понятия общей психологии; деятельность, познавательные процессы, эмоционально-волевая среда, индивидуальные особенности личности и психологическое воспитание, в данной статье рассматривается актуальность тонких аспектов музыкальной психологии для будущего специалиста.

Ключевые слова: психология, среда, человек, музыкант, восприятие, концерт, воля, память, композитор, способность, чудо, талант, исследование, автор, средний возраст.

Umumiy psixologiyada nisbatan ko'p uchrovchi tushunchalar: faoliyat, bilish jarayonlari, hissiy-irodaviy muhit, shaxsiyatdagi individual xususiyatlar mazkur psixologik ta'lim bo'lajak mutaxassisga musiqa san'atining, psixologiyaning nozik jihatlari va musiqa pedagogikasi borasida bilim olishga yordam beradi. Bo'lajak bastakor, ijrochi, musiqashunos, pedagog insonning ichki kechinmalari, uning o'y va intilishlari, tahliliy hisob-kitob va tasavvurlar parvozi, musiqiy asar ustida ishlash va uning kontsertdagi ijrosi, iroda va xotira, xarakter va qobiliyat, shuningdek, musiqachi va tinglovchi shaxsiyatining boshqa psixologik sifatlarini yaxshi bilishi va yetarlicha aniq tasavvur eta olishi kerak.

Musiqa psixologiyasi – psixologiyaning shunday sohasiki, u musiqaviy eshitish qobiliyati, eshitish sezgisining chegaralari, musiqaning lad, ritmikasini his qilish, sozni taktil (paypaslab) sezish, musiqaning anglanishi, yodda saqlanishi, ijro etilishi va undan bahramand bo'lish kabi masalani qamrab oladi. Musiqiy istehdod va zakovat o'zining cheksiz imkoniyatlari, mo'ljizaviy tabiati bilan bizni hayratga soladi va maftun etadi.

Musiqqa psixologiyasi sohasidagi asosiy tadqiqotlar quyidagilardan iborat: Teplov B.M. «Psixologiya muzqkalgʻnqx sposobnostey» («Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasi»), Nazaykinskiy Ye.V. «O psixologii muzqkalgʻnogo vospriyatiya» («Musiqiy idrok psixologiyasi haqida») va boshqalar. Bolalardagi musiqqa psixologiyasi haqida – Beloborodova V.K., Rigina G.S., Aliev Yu.B. «Muzikalgʻnoe vospriyatie shkolgʻnikov» («Maktab oʻquvchilarining musiqiy idroki»), Rinkyavichus Z.A. «Vosprimayut li deti polifoniyu?» («Bolalar polifoniyani idrok etishadimi?») va boshqalar.

Mazkur mualliflar I.M.Sechenovning «Refleksq golovnogo mozga» («Bosh miya reflekslari»), G.Gelgʻmgolgʻtsning «Uchenie o sluxovqx oHuHeniyax kak fiziologicheskaya osnova teorii muzqki» (Musiqqa nazariyasining fiziologik asosi boʻlgan eshitish sezgisi haqidagi taʼlimot), S.M.Maykaparning «Muzqkalgʻnqx slux, yego znachenie, priroda, osobennosti i metodika pravilgʻnogo razvitiya» («Musiqiy eshitish qobiliyati, uning ahamiyati, tabiati, xususiyatlari, toʻgʻri rivojlantirish va metodikasi»), E.Jak-Dalgʻkrozning «Ritm: yego vospitatelgʻnoe znachenie dlya jizni i dlya iskusstva» («Ritm: uning hayot va sanhat uchun tarbiyaviy ahamiyati»), N.A.Garbuzovning «Zonnaya priroda muzqkalgʻnogo sluxa» («Musiqiy eshitish qobiliyatining zonaviy tabiati») kabi yirik psixofiziologik, akustik va pedagogik tadqiqotlarga suyanishgan.

Oʻrta asrlardayoq Sharqning buyuk mutaffakkirlari musiqiy psixologiya, musiqaning qalbga, kayfiyatga va inson organizmiga tahsiri masalalarini oʻrganishgan: Forobiyning «Musiqqa haqida katta kitob»i va boshqa asarlari, Ibn Sinoning «Kitob ash-shifo», «Kitob an-najot», «Donishnoma» kabi asarlarining musiqqa haqidagi boʻlimlari, Abdurahmon Jomiyning «Risolai musiqqa» kitobi shular qatorida turadi.

Musiqqa psixologiyasi haqidagi yanada qadimiyroq taʼlimotlar Qadimgi Misr, Hindiston, Xitoy olimlari, zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da bayon etilgan. Pifagorning *evritmiya*, Arastuning *mimesis* taʼlimotlari shular jumlasidan. Ular musiqaning inson ongi, shaxsiga, umuman, jamiyat rivojiga ulkan taʼsirini tahkidlab oʻtishgan. Masalan, Aflotun «davlatning qudrati unda qanday musiqqa, qaysi lad va qay ritmda yangrayotganligiga toʻgʻridan-toʻgʻri bogʻliq», – degan.

Buyuk musiqachilar – Motsart, Betxoven, Shopen, List, Chaykovskiy, Rimskiy-Korsakov, Raxmaninov, Skryabin, Toskanini, Churlyonis, oʻzbek musiqqa ijrochilari, bastakor va kompozitorlari – Yunus Rajabiy, Mutal Burxonov, Mirsodiq Tojiev va boshqalar hayotidagi misollar musiqqa yaratish, ijro etish va tinglash jarayonida inson qanday psixologik xususiyatlarga, hayratlanarli imkoniyatlarga egaligini yaqqol koʻrsatadi. Mana, ayrim misollar: Yunus Rajabiy oʻzining koʻp jildlik «Oʻzbek xalq musiqasi», «Shashmaqom» toʻplamlaridagi deyarli barcha qoʻshiq va kuylarni yoddan yozgan. Mirsodiq Tojiev ajoyib simfoniya kompozitor boʻlgan, shu bilan bir qatorda u xalq kuylari va mumtoz musiqani puxta oʻzlashtirgan edi. U juda koʻp maqom yoʻllarini yoddan bilgan. Hatto kekxa xonandalar ham unga biror maqomni aytib berishini iltimos qilib murojaat qilar va keyinchalik ularni oʻz kontsert dasturlariga kiritishar edi.

Buyuk qomusiy olim, musiqqa cholgʻularini mohirlik bilan chalgan Abu Nasr Forobiy oʻz ijrosi bilan kishilarni quvontirish yoki qaygʻuga solish, ovutish yoki

chuqur o‘y surishga majbur qilish, xursand qilish, hayratga solish va hatto uxlatib qo‘yishning uddasidan chiqqan olganligi haqidagi hikoyat va rivoyatlar bizgacha yetib kelgan. Bu nima? Ijrochining mahoratimi? Shaxsiyat xususiyatlarining ta’sirimi? Musiqaning inson ongiga ta’sirimi? Professional musiqachi, mutaxassis musiqa psixologiyasidagi bu va boshqa jihatlarni yetarli darajada o‘zlashtirib olishi kerak. Bu musiqiy tovushlar, obrazlar, tafakkur va hissiyotlar dunyosi kishi ruhini ko‘taradi, uni borliq bilan birlashtiradi, gohida tasavvurlar, xayollarning tushuntirib bo‘lmas imkoniyatlarini ochadi, dunyoning cheksiz kengliklariga olib ketadi, haqiqatga, idealga yaqinlashtiradi, hayotimizni ma’noli, mazmunli, ma’naviy boy va go‘zal qiladi.

Musiqa psixologiyasi juda qadim davrlardan buyon o‘rganib kelinmoqda. Musiqa psixologiyasi bo‘yicha ilk izlanishlar kurtaklarini antik davr faylasuflari asarlarida ko‘rishimiz mumkin. Darhaqiqat, Pifagor (er. avv. VI asr) asarlarida, uning *evritmiya* ta’limotida shu haqda gap boradi. Evritmiya deganda olim insonning barcha hayotiy Hodisalardan munosib ritm, usul topa olish qobiliyatini tushungan. Ijtimoiy Hayotni ladga, orkestrga qiyoslash Pifagordan qolgan. Bu orkestrda Har bir ijrochi ma’lum bir cholg‘uni chalganidek, Hayotda har bir insonning o‘z vazifasi bor. Pifagor kuy va ritm inson qalbiga muayyan ta’sir ko‘rsatishini ham aniqlagan. Umidsizlik, ruhiy iztiroblar, asabiylashish, g‘azab va boshqa noxushliklarga qarshi musiqa farq qilingan.

Boshqa bir yunon faylasufi Platonning (er. avv. V asr) fikricha, davlatning kuch-qudrati unda qanday musiqa, qaysi ohang va qay ritmda yangrayotganligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Platon va uning izdoshlari davlat uchun insonni yuksaklikka ko‘tarishga yordam beruvchi musiqa kerak deb hisoblaganlar.

Aristotel (er. avv. IV asr) ham musiqani individning ijtimoiy hayot bilan uyg‘unlashish vositasi deb hisoblagan. Aristotel insonning ichki olami va unga sanhat yordamida ta’sir o‘tkazish usullarini ochib bergan *mimesis* ta’limotini ishlab chiqdi. Mimesis nazariyasida «*katarsis*» kontsepsiyasi ishlab chiqilgan. Unga ko‘ra, qadim yunon tragediyalari tomoshabin ko‘nglini xastalik jazavalaridan tozalagan. Chuqur kechinmalar jarayonida inson ruhan poklanadi, uning qalbi o‘zining xususiyliigi, yagonaligidan umumiylikka ko‘tariladi.

Aristotel psixikani o‘zgartiradigan musiqiy lادلarni batafsil tasvirlab bergan. Bir laddagi musiqa kishini rahmdil va muloyim qilib qo‘yadi, boshqa biri esa asabiylashish yoki hayajonlanishga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, doriy, frigi, lidiy ladlaridagi musiqa kishining ruhi va sogligiga ijobiy tahsir ko‘rsatgan, boshqa lادلarda yozilgan musiqani esa yosh avlod qulogiga yetkazmaslik tavsiya etilgan. Shunday tavsiyalar musiqa cholgulari bo‘yicha ham ishlab chiqilgan.

Qadimgi yunonlar savodsiz odamni «*axareutos*» deyishgan, bu kuylash, raqs tushish, cholg‘u chalishni, demakki, «*xorey*»da ishtirok etishga yaroqsiz bo‘lgan odamni anglatgan. Qadimgi Yunoniston shahridagi aholini yaxlit birlashtiruvchi musiqiy–xoreografik harakat «*xorey*» deb nomlangan.

Demokrit, Platon kabi antik davr mualliflarining ko‘pchiligi musiqaning inson ruhiy holatiga tahsir qilishi haqida ko‘plab dalillar keltirgan: Odisseya haqidagi eposda musiqa ta’sirida qontalash yaraning bitib ketishi tasvirlangan,

hayotda juda qahrli bo'lgan Sparta hukmdori Likurg o'z qo'shinlari uchun musiqa yaratgan.

Qadimgi Xitoyda musiqa tartib va tsivilizatsiya ramzi hisoblangan, u tarbiyaning eng muhim vositasi hisoblangan va o'rganilishi shart bo'lgan fanlar qatoriga kiritilgan. Ma'lumki, Konfutsiyning o'zi (er. avv. VI asr) tsin degan musiqa cholg'usida chala olgan.

Hindistonda qadimgi shifokorlar musiqadan davolash vositasi sifatida foydalanishgan. (Qarang: Petrushin V.I. «Muzo'kalg'naya psixologiya» M., 1997, s.10).

O'rta asrlarda Yaqin va O'rta Sharqda musiqa psixologiyasi Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Marog'iy, Kavkabiylar kabi buyuk mutaffakirlar ijodida o'z rivojini topdi. Masalan, Forobiy (873-950) «Musiqqa haqida katta kitob»ida musiqaning inson psixologiyasi va ruhiy olamidagi ulkan ahamiyati haqida yozgan. Musiqqa kishilarni xursand qilishi, quvontirishi, tinchlantirishi, o'ylantirib qo'yishi, xotirjamlik baxsh etishi, sergaklantirishi va bir vaqtning o'zida uxlatib qo'yishi ham mumkin.

Ibn Sino (980-1037) musiqaning ruh bilan birgalikda tanaga ham shifobaxsh tahsir ko'rsatishi haqida aytib o'tgan. U musiqani ham fiziologik, ham psixologik nuqtai nazardan o'rgangan. Abdurahmon Jomiy (1414-1492) «Risolai musiqqa»sida, shuningdek, interval oraliqlarining his etilishi, ularning melodik va garmonik tuzilishlari konsonans (yoqimli) va dissonans (yoqimsiz) bo'lishlari haqida fikr yuritgan.

O'rta asrlarda G'arbda bu sohani Boetsiy, Gvido Aretinskiy, Tsarlino (XVII-XVIII asrlar) kabi nazariyotchi musiqachilar hamda Kunau, Kirxer, Matteson va boshqa musiqachi faylasuflar taraqqiy ettirdi.

Umuman olganda, ilmiy musiqa psixologiyasi nemis tabiatshunosi German Gelmgolgtning (1821-1894) «Uchenie o sluxovo'x ohuheniyax kak fiziologicheskaya osnova teorii muzi'ki» asaridan boshlangan. Gelmgolgt eshitish rezonansi nazariyasini ishlab chiqdi. Unga ko'ra, eshitish sezgilari ichki eshitish organlarining tashqi ta'sirga javoban aks-sado berishi tufayli yuzaga keladi.

Musiqqa psixologiyasining fiziologik asoslari fiziolog-olimlar I.M.Sechenovning (1829-1905) «Reflekso' golovnogo mozga» («Bosh miya reflekslari») va I.P.Pavlovning oliy nerv faoliyati, ikkinchi signal sistemasi haqidagi asarlarida bayon qilingan.

Fan taraqqiyotiga psixolog musiqashunoslar Karl Shtumpf (1848-1936) («O psixologicheskoy proisxojdenniy prostranstvennix predstavleniy»), «Psixologiya muzikalnix vospriyatiy», Kurt Zaks (1881-1959), shuningdek, ularning izdoshlari M.Maer, G.Revesh, V.Kyoler katta hissa qo'shishgan.

Musiqqa psixologiyasi ravnaqida E.Jak-Dalgkroz, N.A.Gar-buzov, S.M.Maykapar, B.V.Asafgev, Yu.N.Tyulin, B.M.Teplov, M.V.Blinova, L.A.Mazelg, Ye.V.Nazaykinskiy, V.V.Medushevskiy, G.S.Tarasov, Yu.B.Aliev, Z.Rikyavichus, L.Komes va boshqa olimlarning munosib hissalariga bor.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Makkinnon L. Igra naizustg'. L., 1967.
2. MariHuk V.L. i dr. Metodika psixodiagnostiki v sporte. M., 1984.
3. Martinsen K. Individualg'naya fortepiannaya texnika. M., 1966.
4. Mateyko Ya. Usloviya tvorcheskogo truda. M., 1976.
5. Matyoqubov O. Maqomot. T., 2004.
6. Matyokubov O. Farabi ob osnovax muzo'ki Vostoka. T., 1986.
7. Maxmutov M.I. Organizatsiya problemnogo obucheniya v shkole. M.